

Középkori magyarok nyugati szemmel¹

Milyenek is lehettek a magyarok a külföldiek szemében? Vérszomjas fosztogatók kolostori évkönyvben, az antik Pannónia új lakosai világtérképen, műpártoló királyok itáliai novellában, törökverő hősök burgundi krónikában, faragatlan barbárok latin gúnyversekben – erről a sokszínű képről szól az MTA BTK Történettudományi Intézet kutatójának, Csukovits Enikőnek új monográfiája, amely Magyarország és a magyarok középkori nyugat-európai forrásokban megjelenő ábrázolásait tekinti át. A szerző korábbi kutatásai a középkori zarándoklatokról, a szerteágazó Anjou-dinasztia magyar királyairól vagy épp a földrajztudomány középkori fejlődéséről mind hozzájárultak ennek az átfogó műnek, Csukovits Enikő 2014-ben megvédett nagydoktori disszertációjának gazdagságához.

Az a történész, aki a magyarokról külföldön kialakult képet vizsgálja, számíthat arra, hogy nagyszámú idegen nyelvű és távoli könyvtárakban elérhető forrásanyagban elszórta megtalálható információval kell megbirkóznia akkor is, ha csupán egyetlen országra vagy nyelvre korlátozza kutatásait. Még nehezebb a helyzete, ha egy nagyobb régióra kiterjedő nyugat-európai összképet szeretne rajzolni a középkor egészére vonatkozóan. Minden egyes magyar esemény vagy személy, forrásműfaj és kulturális közeg sajátos megközelítést kívánna ugyanis, hogy kibontakozhasson a bennük, illetőleg velük kapcsolatban megfogalmazott vélemény. Ezt a csaknem lehetetlen vállalkozást Csukovits Enikő úgy oldja meg, hogy változtatja a megközelítésmódokat, és hol nagyon közélről, hol nagyon távolról mutatja be a vizsgált jelenségeket, amelyek újra meg újra előbukkannak a könyv lapjain, eltérő megvilágításban, de mindig összekapcsolva a korábban felvetett szempontokkal.

A szerző hatalmas tudásanyagot vonultat fel az első két fejezetben. Először a korszak földrajzi gondolkodásának fejlődési fokozatait mutatja be: ez jelenti ugyanis a Magyarországgal kapcsolatos ismeretek kontextusát. Az alapokat az antik szerzők helyezték le: Sztrabón, az idősebb Plinius és társaik, majd az őket felhasználó Sevillai Izidor művei századokon át tekintélyes kútfőknek számítottak, és a bennük talált információkat sokáig nem is akarták a tapasztalatból szerzett aktuális tudással felülírni. A középkor folyamán a zarándoklatok, a 11. században elinduló keresztes hadjáratok, majd az egyre intenzívebb és professzionálisabb diplomáciai tevékenység jelentették a földrajzi tudásszerzés alapvető csatornáit. A nagy változást a 14–15. század humanista tudományossága, adatrendszerzése, az akkoriban újra felfedezett és lefordított klasszikus szerzők (például Ptolemaiosz), a divatosabbá váló új műfajok hozták el. Valójában a középkor utolsó századaiban egy geográfiai forra-

¹ Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 307 p.

dalom ment végbe, amely közvetlen módon is megalapozta a nagy földrajzi felfedezéseket és a világ megismerését. Az egyre gyarapodó és átrendeződő földrajzi ismeretek, valamint a különböző forrástípusok számbavétele mellett ez a fejezet éppen ezeket a kapcsolatokat, átvételeket mutatja be. Értékeli így Sevillai Izidor szerepét az antik tudás közvetítésében, a késő antik ptolemaioszi *Geographia* 15. századi felfedezését és az erre épülő humanista írásokat, vagy éppen a késő középkori tudást összegző, antik maradványokat és fantasztikus elemeket is bőven tartalmazó szövegek (Mandeville, Pierre d’Ailly, Marco Polo műveinek) hatalmas népszerűségét és a felfedezések korában gyakorolt gondolatébresztő hatását.

A földrajzi tudás általános műfajai és fejlődése bemutatása után a szerző fókuszot vált, és a második fejezetben a magyarság középkori megismerésének fontos fázisait tekinti át, valamint felvonultatja azokat a forrásokat, amelyekben ez a folyamat vizsgálható. Az elbeszélés első látásra kronologikus rendet követ, hiszen a kalandozó magyarok által keltett rettegést a kereszténység felvétele miatti öröm, majd az országon átvonuló keresztiesek vegyes tapasztalatai követték: az országot hatalmasnak és gazdagnak, lakóit azonban durvának és időnként még pogánynak ítélték. A fejezet további részeiben azonban a kapcsolatfelvétel módjai irányítják a bemutatás menetét. Először felvonulnak a külföldi zarándoklatra, diplomáciai küldetésre vagy hadjáratra induló magyarok és uralkodók. II. András sikertelen szentföldi kereszties hadjárata mellett nagy port vert fel I. Károly özvegyének, Erzsébet királynénak több fényes zarándoklata, Nagy Lajos itáliai hadjáratai és Luxemburgi Zsigmond diplomáciai utazásai, melyek alkalmával az uralkodón kívül népes kísérete és serege is világot látott, illetve megmutatta magát a világnak.

Az osztrák krónikák bemutatása után a késő középkori külföldi utazók és követek beszámolóit tekinti át a szerző, ezek közül is elsősorban a legfejlettebb pápai és itáliai diplomácia forrásait, amelyek különösen részletes képet adtak Zsigmond, Mátyás és a Jagellók uralkodásáról. Az utazók közül kiemelkednek a 15. századi burgundi követek, akik ambíciózus hercegeik utasítására járták be a keleti területeket. Külön alfejezet foglalkozik azokkal a veszélyes támadásokkal, amelyek Magyarországra fordították Európa figyelmét: a tatárjárás és a 14. század végétől érzékelhető török fenyegetés, a nemzetközi összefogással megívott (és elvesztett) nikápolyi és várnai csaták, majd a mohácsi vereség számos beszámolóban és történetírói munkában megjelent, sőt ez utóbbi már nyomtatott művekben is szerepelt. Végül a 15. századi modern geográfiai érdeklődést tükröző humanista írásokat, majd a 15–16. században keletkezett első részletes térképeket veszi számba a szerző. Egyfajta alternatív magyar történelem rajzolódik ki ebben a fejezetben: rámutat a külföldön „hírré váló”, a magyarságot más népek szemében érdekessé tevő eseményekre, felvázolja a Magyarországról és lakóiról megszerezhető ismereteket, illetve bemutatja, hogy ez a tudás milyen forrásokban érhető tetten.

Az átfogó igényű leírás után az olvasó négy tematikus mélyfúrás révén kaphat részletesebb képet a magyarokról alkotott külföldi véleményekről. Speciális, jól körülhatárolható, néha meghökkentő forráscsoportok alapján azt vizsgálja Csukovits Enikő, hogyan ítélték meg a középkorban Magyarországot, a magyar királyokat, hadseregüket és a királyság népeit. A megítélés kérdése a szerző számára láthatóan azt jelenti, hogy mennyire ismerték el, tartották gazdagnak, hatalmasnak, erősnek az országot és népét, a királyt és a hadsereget, egyszóval negatív, vagy pedig pozitív a kialakult kép. Bár az alfejezetek végkövetkeztetései valóban csak erre az egyszerűbb kérdésre válaszolnak, maguk az esettanulmányok nagyon különleges megvilágításokban mutatnak rá a magyarokkal kapcsolatos nyugat-európai képre.

A magyar seregek és hadvezérek tetteit leíró itáliai, osztrák és burgundi krónikák, a magyar királyokat dicsérő humanista levelezés, a magyar társadalom összetételéről és a magyarok harcra kész, ám bárdolatlan jelleméről beszámoló itáliai követjelentések, illetve a Magyar Királyság kincseit bemutató 14–15. századi földrajzi munkák szinte magától értetődően kerülnek be az elemzésbe, melynek végső tanulsága az, hogy a középkor századaiban Magyarország nagy és fontos ország, a magyar királynak nagy a hatalma, a magyar seregek pedig jelentős erőt képviselnek. Ennél különlegesebb megközelítést jelentenek Matteo Bandello 16. századi novellái és egy fiktív magyar királyfiról szóló 15. századi francia verses regény: ezekből ugyanis nem a magyarokra vonatkozó ismeretek pontossága derül ki, hanem például az, hogy milyen divatos volt a középkorban irodalmi szereplők jellemzését magyar királyi származással fényesebbé tenni. Toposzok és vándormotívumok szólalnak meg a latin nyelvű, egyes népeket gúnyoló verses mondókákban is. Ezek a források a magyarokról kialakult, hosszan tovább élő, a tényleges tudásanyagtól elkülönülő sztereotípiákat teszik megfoghatóvá, ezért jogos például késői, a 16. század második felében keletkezett szövegek beemelése a vizsgálatba. Egészen eltérő, inkább kvantitatív jellegű megközelítést tesz lehetővé több száz 10–13. századi *mappa mundi*, vagyis világtérkép vizsgálata, amely azt veti fel, hogy milyen gyakran jelenik meg Magyarország (Hungaria vagy Pannónia néven), valamint a vele szomszédos területek az ábrázolásokon. Az eredményeket táblázatos formában is bemutatja a szerző a kötet végén: a régió országai közül Magyarország messze a leggyakoribb szereplője a világtérképeknek.

Az esettanulmányok azonban jóval árnyaltabb képet rajzolnak, mint a levont tanulságok: nagy teret kapnak a források keletkezésének körülményei, szerzőjük kiléte és viszonya a magyarokhoz, valamint azt is megtudjuk, melyik szöveg mekkora hatást gyakorolt, hány példány őrződött meg belőle. A forrásszövegek gyakori, a lábjegyzetekben eredeti nyelvű idézésével pedig számos életteli jelenettel, sarkos véleménnyel ismerkedhet meg az olvasó. Az objektív forrásadottságok mellett nyilván a szerző előzetes kutatásaira is utal az a tény, hogy az esettanulmányok túlnyomó többsége a 14–15. századra koncentrál, a részletesen elemzett források nagy része pedig itáliai. Számos alkalommal, többféle megvilágításban és probléma kapcsán előkerülnek így Nagy Lajos király itáliai hadjáratai, Luxemburgi Zsigmond európai szerepvállalása és császári fellépése, Mátyás humanista kultúrája vagy Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa európai földrajzzal és történelemmel foglalkozó humanista művei. Ezt az erősen fókuszált, időben és földrajzilag is korlátozott képet a szerző nem helyezi átfogó kontextusba, az egyes altémák elé illesztett rövid felvezetések inkább a lehetséges kérdésekre mutatnak rá. Az olvasónak ezért támadhat hiányérzete a némiképp mellőzött angol, pireneusi, német források, illetve az esettanulmányokban alig feltűnő Árpád-kor miatt. Érdekes szempontot érvényesíthetett volna az ikonográfiai anyag, vagy éppen a hagiografikus források beemelése az elemzésbe, ez a kérdés azonban csupán egyetlen alkalommal, Szent Erzsébet kapcsán merül fel a műben.

A két utolsó alfejezetben a szerző sajátos módon árnyalja az eddig bemutatott képet, mikor egy-egy 15. és 16. századi könyvtárlistában keresi a korábban felvonultatott műveket, a magyarokról alkotott középkori kép nyomait. Annak ellenére, hogy az egyik könyvtár Németalföldön, a másik pedig magyar területen volt, így összevetésük nem teljesen egyértelmű, a tanulság mégis elgondolkodtató: a 15. századi Európa geográfiai művekben leggazdagabb könyvtárában, a burgundi hercegek udvarában alig néhány magyarokkal is foglalkozó kéziratot őriztek, a régió iránt élénken érdeklődő hercegek tudásuk nagy részét az általuk kiküldött utazók beszámolóiból, nem pedig olvasmányaikból szerezhették meg. Egészen megváltozott a helyzet a 16. század közepére: a Magyarországon élő közrendű

Hans Dernschwam könyvtárába ekkorra már bekerültek a késő antik és középkori geográfiai művek nyomtatás révén végre elérhetővé vált példányai (ezeket a szerző egy táblázatban is bemutatja). A két könyvtár tanulmányozása által világossá válik, hogy a középkori földrajzi tudásanyag valójában csak a 16. század közepére, a nyomtatás fellendülésének köszönhetően vált szélesebb körben is elérhetővé.

A zárófejezet arra mutat rá, hogy Európa nyugati részein Magyarországot csupán a törökkérdés megjelenése után tekintették felfedezendő, részleteiben is megismerendő területnek; hogy a külföldre látogató magyarok és a Magyarországra utazó külföldiek által közvetített tényszerű tudás csupán lokális jelentőségre tett szert, nem vált közkinccsé, általánosan ismertté, így a könyvben bemutatott Magyarország-kép a középkor folyamán valójában nem állt össze, hanem mozaikokban maradt. Kialakult viszont a magyarságról néhány nagyon hosszú életű sztereotípiája (gazdag ország, hatalmas király, durva és harcias nép), amelyek konkrét tudásanyag nélkül is hatottak a korszakban.

A művet 30 oldalas bőséges bibliográfia, földrajzi- és személynévmutató zárja. A szerző beépítette munkájába a régi és újabb magyar szakirodalmat, valamint nagyszámú francia, olasz, német és néhány angol szakmunkát is. Az áttekintést megkönnyítette volna, ha a szerző különválasztja a forrásokat és a szakirodalmat. A függelékben közölt négy táblázat közül kettő valóban hasznos: a Pannóniát/Hungariát említő világtérképek és Hans Dernschwam földrajzi témájú könyveinek listái; kevesebbet ad a mű általános mondanivalójához az a táblázat, amely bemutatja, hogy három krónikás (Thuróczy, Bonfini és Piccolomini) milyen epizódokat említ meg Luxemburgi Zsigmond életéből, illetve az, amely egy 13. századi sztereotípiakatalógus olaszokkal, németekkel és franciákkal kapcsolatos tulajdonságait veszi számba.

Csukovits Enikő munkája több okból is rendkívül inspiráló. Csokorba foglalja, olvasmányos módon áttekinthetővé teszi és értelmezi a magyarságról szóló középkori külföldi forrásanyag sokszor ismert, máskor elfelejtett vagy éppen még felfedezetlen elemeit. Emellett az egyes jelenségeket, forrásokat belehelyezi a korabeli földrajzi világgép és tudás kontextusába, ami a magyar történeti kutatásban nem igazán gyakori megközelítésmódot jelent. Végül pedig az egész mű kiemelt figyelmet fordít az ismeretek elterjedésére vagy épp rejtve maradására, a tudás áramlására, a fellelhető kapcsolódási pontokra, a szövegek hatására, és ezzel dinamikussá és árnyalttá teszi a tények bemutatását. A könyv így amellett, hogy összegzi az eddigi tudásanyagot, új kiindulási pontot, problémafelvetést is jelenthet sok kutatási irány számára.

Novák Veronika

A Nyomok észak-olaszországi könyvtárakba és levéltárakba vezetnek¹

Az utóbbi években a középkorra vonatkozó levéltári források feltárása, kiaknázva azokat a lehetőségeket, amelyeket az internet és a tömeges digitalizálás lehetősége kínál, új szakaszba lépett. Az online levéltári nyilvántartások megjelenése jelentősen megkönnyíti az eddig ismeretlen források beazonosítását és a feltárásukat célzó projektek előkészítését. Feltehetőleg részben ennek is köszönhető, hogy a külföldi hungarikakutatások terén az elmúlt évtizedben az egyéni pályázatok keretében megvalósuló kutatási tervek voltak jellemzőek. Számos esetben ezek nagyon hasznos és értékes feltárások, eredményük azonban a kiváló elemző tanulmányokon túl csekélyebb számú és eltérő minőségű jegyzékekben fogható meg. Kevésbé jellemző az olyan nagyobb lélegzetű projektek életre hívása, amelyek keretében kutatócsoportok felállításával széles körű együttműködés is megvalósul. Részben ezért tekinthető az elmúlt időszak egyik legjelentősebb kezdeményezésének a *Vestigia* kutatócsoport középkori hungarikaforrások feltárását célzó projektje.² A kutatócsoport valóban merész célt tűzött maga elé, a helyszíni levéltári feltáráson túl a feltárt iratok egy részének digitalizálását (összesen mintegy 3100 felvétel) és metaadatolását, a feltáráshoz kapcsolódóan adatbázis fejlesztését is vállalta. A nemzetközi levéltári viszonyok ismeretében fontos hangsúlyozni, hogy a csoport a fent vázolt célt kiváló olaszországi levéltári kapcsolatainak köszönhetően tudta megvalósítani.

Észak-Itália viszonylagos közelsége, a középkori magyar–itáliai kapcsolatok intenzívítása és a középkori Itáliára jellemző fejlett írásbeliség mind egytől egyig olyan tényezők, amelyek kétségtelenül indokolják a kutatócsoport által kijelölt négy északolasz közgyűjtemény, a modenai és milánói állami levéltárak, valamint a milánói Ambrosiana és a modenai Estense Universitaria gyűjteményeinek feltárását. A modenai levéltár korábban is ismert volt gazdag magyarországi vonatkozású anyagairól. Első magyar kutatóinak egyike, báró Nyáry Albert így vallott erről feltáró munkája végeztével a Századok oldalain: *„Korántsem akarom még ezzel mondani, hogy a magyar történelmet illető okiratok Modenában immár egészen*

1 *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk.: Domokos György–Mátyus Norbert–Armando Nuzzo. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2015. 252 p.

2 A projekt 2010–2015 között *„14–16. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban”* címmel az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával zajlott. A projekt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem olasz tanszékének oktatói kezdeményezésére, az ő vezetésükkel jött létre, ehhez csatlakoztak az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a milánói Università Cattolica oktatói, hallgatói. A kutatócsoport a munka során rendszeresen egyeztetett „külsős” szakemberekkel és a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársaival. A projekt eredményeiről minden érdeklődő részletesen tájékozódhat a www.vestigia.hu honlapon, ahol az elkészült adatbázis és a csatolt digitális állomány is elérhető.

kimerítették; mert az említettem erdélyi okiratokon kívül még a különféle államoknak, különösen pedig a Német-, Török-, Lengyel-, Moldva- és Oláhországoznak, valaminthogy Milanonak, Ausztriának és az Este-ház egyes tagjainak csomagaiban is még igen sok, hazánkat érdeklő okirat lappang.”³

Nyáry Albert véleményét számos magyar kutató osztotta, így a Modenai Állami Levéltár viszonylag folyamatosnak tekinthető akadémiai és kutatói érdeklődés célpontja maradt. Ennek eredményeként jegyzékek, egy-egy levéltári egységről pedig részleges iratmásolat-gyűjtemények készültek, amelyeket ma az MTA Kézirattára és az MNL Mikrofilm-tára őriz. A Vestigia csapata, amely több, magyar és olasz intézmény és tudományterület képviselőjét, tapasztalt és kezdő kutatókat, egyetemi hallgatókat is tagjai között tudhat, ennek a másolati gyűjteménynek a feltérképezését és legalább egy részének az eredeti iratanyagokkal történő összevetését is vállalta a projekt keretében. A hozzáférhetővé vált forrásbázis elemzése és tudományos feldolgozása is megkezdődött. A projekt első eredményeit a 2015. évi konferencia anyagait tartalmazó, most bemutatandó tanulmánykötet tárja a nagyközönség elé.

A kötet 13 tanulmánya jól reprezentálja a kitűzött célokat: több tudományterület érdeklődési körét érinti, ennek következtében ezeknek a területeknek a módszertani sajátosságait ötvözi, izgalmas, interdiszciplináris elemzések lehetőségét teremti meg a történeti, irodalom- és nyelvtörténeti vizsgálódások ötvözésével. Így az általános gyűjteményszerűen túl néhány egyszerre több tudományterületet is érintő elemzés is olvasható a közlemények sorában. A szerzők között magyar és olasz kutatóktól az egyetemi hallgatókig a munkacsoport minden szegmense megtalálható. Rajtuk kívül további szakemberek írásai is olvashatóak, ami jól jellemzi a feltárt források iránt megnyilvánuló általános érdeklődést és a projekt széles körű hasznosulását. A kutatócsoport munkájának jobb megismeréséhez érdemes az online publikált, a digitális másolati anyag egy részét is tartalmazó adatbázist a tanulmányokkal párhuzamosan böngészni.

A projektben megjelölt időintervallum, 1300–1550 értelemszerűen egy szükséges korlátozás volt a kutatócsoport részéről, hiszen egy tágabb évkör a gazdag milánói és modenai gyűjtemények esetében a projekt megvalósíthatóságát veszélyeztette volna. A Vestigia kötetben ugyanakkor, a munka címének ismét némileg ellentmondva, több olyan közlemény is helyet kapott, amely későbbi évkorból származó jelentős gyűjteményekre hívja fel a figyelmet.

A könyv hármas tematikai tagolása a projekt főbb munkafázisait tükrözi: a nagyobb levéltári egységtől az egyes források felé halad. A *Fondok* szakaszban publikált írások sokak számára szolgálhatnak hasznos adalékokkal a jövőbeni kutatásokhoz. Patrizia Cremonini tanulmánya a modenai állami levéltár (ASMo) gyűjteményein belül az Este-ház levéltárát tekinti át. A fond jelentőségét mutatja, hogy az állami levéltárba történő bekerülése és kutathatóvá tétele után nem sokkal az MTA megbízásából itáliai levéltári hungarikákat feltáró Nyáry Albert és Óváry Lipót is kiemelt figyelemben részesítette. Óváry az *Archivio Segreto Estense*n belül a *Casa e Stato*, az *Archivio Cameralén* belül pedig az Estei Hippolit idején készült számadáskönyveket őrző Camera anyagaira összpontosított ugyan közleményeiben, de röviden felhívta a figyelmet az *Archivio Segreto Estense* részét képező Cancelleria iratanyagában található diplomáciai forrásokra. Ezek részleges feltárására és kiadására vállalkozott később Berzeviczy Albert is. A Vestigia kutatóinak elévülhetetlen érdeme, hogy mindhárom fond szisztematikus feltárásával és digitalizálásával teljes képet nyújtanak erről

3 Nyáry Albert: A modenai kir. levéltár magyar történelmi szempontból. In: *Századok*, 2. (1868) 3. sz. 253.

a magyar szempontból rendkívül gazdag anyagról. Patrizia Cremonini közleménye ugyanakkor az Este-levéltár magyar vonatkozású anyagain túl betekintést nyújt egyéb kora újkori és modern kori hungarikaanyagokba is, mintegy felhívva a figyelmet arra, hogy a modenai levéltár nemcsak a középkori gyűjteményei miatt tekinthető jelentős célpontnak a magyar kutatás szempontjából. Ezek között a recenzens számára különösen érdekesnek tűnnek a térképtár (*Mappario*), valamint a rejtjelezéssel íródott leveleket és esetenként a dekódolást lehetővé tevő rejtjeleket tartalmazó gyűjtemény (*Cifrario*) kora újkori anyagai.

Kuffart Hajnalka tanulmánya az ASMo másik ismert, jelentős, de teljességében eddig fel nem tárt hungarikaanyagának az 1487–1520 között keletkezett, az esztergomi érsekség és az egri püspökség gazdálkodására vonatkozó számadáskönyvek teljes körű ismertetésére tesz kísérletet. Az eredeti levéltári anyag és a magyarországi kéziratos másolati és mikrofilmmásolat-gyűjtemények összevetésével képet ad arról, hogy az említett számadáskönyv-gyűjtemény mely részeit hasznosította ez idáig a történeti kutatás. A tanulmány érdeme, hogy feltárja a források keletkezésének körülményeit, részletesen jellemzi a forrástípust és a függelékben összefoglalóan leírja a gyűjteményhez tartozó számadáskönyveket. A projekt hivatalos weboldalán elérhetőek a számadáskönyvek fontosabb metaadatai, köztük az iratokban előforduló személynevek, valamint a szövegek és ízelítő a számadáskönyvek Magyarországon fellelhető képi anyagából, illetve azok hiányában az eredetiről készült digitális másolatok egy része.

Chiara Maria Carpentieri ezúttal egy korábbi, hosszabb tanulmányának rövidített verzióját jelentette meg a kötetben, ami különös érdeklődésre tarthat számot, hiszen a magyar kutatás számára kevésbé ismert lombardiai könyvtárakban (a bergamói Biblioteca Civica Angelo Mai, a milánói Ambrosiana és Braidense könyvtárak) lévő magyar vonatkozású anyagokról és a rájuk vonatkozó modern kutatási lehetőségekről tájékoztat, beleértve az online elérhető kézirat-katalógusokat. Szovák Márton közleménye pedig az MTA másolati gyűjteményében őrzött levelek számbavételére vállalkozik, különös tekintettel a műfaj még fel nem dolgozott darabjaira. A szerző megkísérli ezeket tematikus csoportba rendezni és alapos feltáró munkával történeti kontextusba helyezni, ami magában foglalja a szövegkiadásra vonatkozó adatok összegyűjtését is.

A *Források* című fejezetben közölt tanulmányok szemezgetnek az újonnan feltárt forrásokból, ízelítőt adnak az egybegyűjtött anyag sokszínűségéből, és esetenként újszerű vizsgálati szempontokat kínálva felvillantják az interdiszciplináris kutatási módszerek lehetőségét. Armando Nuzzo a milánói kancellária iratanyagában fennmaradt, Mátyás király királlyá választásáról megemlékező, korábban kiadatlan misszilisek közlésén túl – az ezekben szereplő adatoknak korábban is ismert egykorú forrásokkal, krónikákkal történő összevetése alapján – új és értékes adalékokat nyújt az eseményről. Mátyus Norbert irodalomtörténész közleménye szintén izgalmas történettudományi vonatkozású kérdést vizsgál, amikor Vespasiano da Bisticci egyik levelének és *Vite* című írásának összevetésével keres magyarázatot arra, mi lehetett az oka annak, hogy Mátyás király Itáliában megfordult két diplomatáját, Handó György kancellárt és kalocsai érseket, illetve Kosztolányi Györgyöt egy személynek tekintette a korai magyar történettudományi irodalom.

A fejezetben két fiatal kutató egy-egy írása is olvasható. Labancz Dóra egy meghatározó év, 1491 eseményeinek lenyomatát vizsgálja az MTA Könyvtárának Kézirattárában található másolati anyagban, illetve a feltárt és a Magyarországon őrzött másolatokkal összevetett milánói iratanyagban. Nagy érdeme a közleménynek a levelekhez készített magyar nyelvű fordítás, amelyből semmit sem von le az időnként esetleg vitatható szóhasználat. A recenzens számára kissé nehézkesnek tűnik ugyan a források beazonosítása

a levéltári jelzet hiányában, de a hivatkozott szakirodalom alapján ez minden bizonnyal pótolható. A másik fiatal kutató, Királyné Belcsák Eszter tanulmánya Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök 1495–1505 között íródott, a modenai levéltárban megőrzött leveleit veszi górcső alá. A tanulmány a helynök 24 levelét helyezi történeti kontextusba, közli rövid magyar nyelvű regesztájukat és eredeti, olasz vulgáris nyelvű átíratukat. Laura Zanichelli rövid írása a szerző kutatási témájához illeszkedően Bartolomeo Calco urához, Lodovico Moro milánói herceghez írt – többek között Gergelylaci Buzlay Mózes magyar királyi követ 1489. évi milánói látogatásáról szóló – jelentését publikálja szövegkritikai apparátussal.

A fejezet zárótanulmányát a projekt vezetője, Domokos György publikálta. Célja bevallottan a jelentések mint forrástípus adatgazdagságának bemutatása Ercole Pio egri kormányzó urának, Estei Hippolitnak küldött levelein keresztül. Pio személyére vonatkozóan azonban nemcsak a modenai levéltári fondban fennmaradt és itt ismertetett 25 levél ad információt, hanem, mint arra a szerző is röviden kitér, a magyarországi és szlovákiai oklevelés anyagban is legalább 14 eltérő típusú dokumentumban található róla említés. A levelek a költőként is próbálkozó itáliai szerző szemüvegén át láttatják a korabeli Magyarországot, számos gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti stb. adalékkal gazdagítva az 1508–1510 között eltelt két esztendőről meglévő ismereteinket.

Míg az első két egység a projektmunka szakaszait tükrözi, az utolsó, *Perspektívák* című fejezet a projektnek köszönhető jövőbeli lehetőségekre fókuszál. Kovács Zsuzsa eddig ismeretlen forrást közöl. A milánói Ambrosiana könyvtár egyik kódexében fennmaradt Aragóniai Beatrix- és Aragóniai Eleonóra-életrajzot teszi közzé teljes átírásban és magyar fordításban is. A forrás új vonatkozásokkal egészítheti ki a magyar királyné szerelmi életéről szóló történeteket. Szintén Aragóniai Eleonóra a tárgya Cornelia Endesfelder közleményének, amely a milánói hercegné politikai szerepvállalását mutatja be korabeli források alapján. A fejezet utolsó tanulmánya W. Somogyi Judit nyelvtörténész tollából első pillantásra talán meglepő, de méltó zárása a kötetnek, hiszen kiválóan megmutatja, hogy a feltárt népnyelvi szövegek nyelvészeti elemzése milyen sokrétű eredményt hozhat akár egy szöveg szerzőségének eldöntését illetően is.

A *Vestigia* kötet egy több intézmény és számos kutató együttműködésével, valamint példaértékű összefogással megvalósított, forrásfeltárást és forrásfeldolgozást is magában foglaló tudományos projekt első, változatos eredményeit tartalmazza. A kutatócsoport tevékenységével, mint az várható volt, a kötetben szereplő tanulmányokon túl, időközben számos új magyar és olasz nyelvű publikáció, egyetemi szakdolgozat és doktori disszertáció létrejöttéhez járult hozzá. A 2015. évi internetes közzétételnek köszönhetően egyre több „külsős” kutató is felfedezi az általuk 2010–2015 között feltárt észak-itáliai hungarikairatanyagot. Ezek alapján leszögezhetjük, hogy a *Vestigia* olyan projekt, amely érdemes a folytatásra, és amelyet az elmúlt öt évben kidolgozott alapelvek alapján, az időközben kiépített jelentős nemzetközi kapcsolatokat felhasználva ki lehet, és reményeink szerint ki is fognak terjeszteni további északolasz közgyűjteményekre. Az adatbázis fejlesztése, a digitális másolati anyag teljes körű hozzáférhetősége, ami jelenleg technikai akadályok miatt nem biztosított, a jövőben a Magyar Nemzeti Levéltár és a *Vestigia* kutatócsoport tervezett együttműködésével szintén megvalósulhat. Az ily módon elérhetővé tett forrásokat pedig remélhetőleg számos történész és irodalomtörténész szakember tudja majd felhasználni kutatásaihoz.

Arany Krisztina